

COVID-19 PANDEMİSİ SÜRECİNDE BİLİM ETİĞİ

Melike YAVUZ* M. Murat CİVANER**

Öz: COVID-19 pandemisi, dünya genelinde sağlık sistemlerinden ekonomiye kadar birçok alanda büyük bir etki yaratmıştır. Bu dönem bugüne kadar hiç olmadığı kadar hızlı ve yoğun bir bilimsel araştırma ve yayım sürecine tanıklık etmiştir. Diğer yandan, bu süreçte yürütülen araştırmalar bilim etiği açısından çeşitli türlerde ihlaller ve etik sorunlar ortaya çıkmış, toplum sağlığı açısından önemli kaygıları beraberinde getirmiştir. Bu dosyada, COVID-19 Pandemisi sürecinin bilim etiği açısından eleştirel değerlendirilmesi ve gelecekte yaşanması olası salgınlarda daha az değer harcayacak pratikler için öneriler geliştirilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar sözcükler: COVID-19 pandemisi, bilim etiği, sağlık hizmetleri

Science Ethics During the COVID-19 Pandemic

Abstract: The COVID-19 pandemic has greatly impacted many areas of the world, from healthcare systems to the economy. During this time, scientific research was conducted and published faster and more intensively than ever. On the other hand, the research carried out during the pandemic has revealed various types of violations and ethical problems related to scientific ethics and has led to significant public health concerns.. This dossier aims to critically evaluate the COVID-19 pandemic process from a scientific ethics perspective and to develop suggestions for less wasteful practices in potential future epidemics

Key words: COVID-19 pandemic, science ethics, healthcare

COVID-19 pandemisinin aniden ortaya çıkması, sağlık hizmetlerinden tedarik zincirine, ekonomiden sosyal etkileşime kadar toplumun her alanında küresel bir çalkantıya neden oldu. Pandemi, dünya genelinde sağlık sistemleri üzerinde büyük bir baskı yaratırken, kaynakların dağıtımı ile ilgili önemli sorunları da beraberinde getirdi. Hastalığın bireylerde ve salgının toplumlarda yönetimi ile ilgili araştırmalara yönelik açık ve acil bir ihtiyaç doğdu. Bu ihtiyacın dünya çapında ele alınması, uluslararası bilimsel araştırma topluluğu için pratik ve etik sorunları gündeme getirdi (Yeoh ve Shah, 2021).

Araştırma ve bilim camiasının COVID-19 salgınına verdiği tepki oldukça güçlü oldu ve bilgiler insanlık tarihindeki diğer olaylardan daha hızlı yayımlandı. COVID-19 ile ilgili makaleler hızla yayımlanmaya başladı. Bu yayınların küçük bir kısmı ileriye dönük klinik araştırma raporlarından oluşuyordu ve bu araştırmaların birçoğu çelişkili sonuçlar vererek kamuoyunda ve bilim camiasında kafa karışıklığına yol açtı (Hashem, 2020). Henüz Faz 3 onayı almamış aşılardan geniş kitlelere uygulanması, aşı çalışmalarının düşük gelirli ülkelerde yapılması ancak bu ül-

kelerin aşığı erişememesi, araştırma süreçlerindeki aşığı şeffaflığın ya da şeffaf olmamanın aşığı kararsızlığına etkileri ve patent konusu bu dönemde öne çıkan araştırma etiği sorunları oldu.

Burgess ve arkadaşları, farklı akademik kurumlardan etik kurul üyeleri ile derinlemesine yaptıkları görüşmeler ile bu dönemde öne çıkan araştırma etiği sorunlarını ortaya çıkarmaya çalışmıştır (Burgess ve ark., 2023). Bu çalışmadan elde edilen bilgilere göre pandemi sürecinde öne çıkan etik sorunlar Tablo 1'de temalar ve alt temalar olarak sunulmuştur. Çalışmanın katılımcıları, pandemi ile bugüne kadar hiç görülmedik sayıda araştırma yürütülmesi ve yayımlanmasının araştırma etiği ortamını da aynı hızla evrimleştirdiğinden bahsetmiştir. Araştırma katılımcıların aşığı savunmasızlığı, bilgilendirmiş olur ile ilgili bu döneme özgü eşine rastlanmamış zorluklar, toplum katılımının sağlanmasındaki etik ihlaller de diğer öne çıkan etik konulardır. Ayrıca, araştırma etiği ve halk sağlığında eşitsizlik konularının örtüşen noktalarına da vurgu yapmışlardır.

Ülkemizde ise dünya ile benzer sorunların üzerine özgün sorunlar eklendi. Sağlık Bakanlığı COVID-19

*Dr. Öğr. Üyesi. Bahçeşehir Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı AD (ORCID No:0000-0001-9037-6770)

**Prof. Dr. Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik AD (ORCID No:0000-0001-5376-3499)

Geliş Tarihi / Received : 10.12.2023

Kabul Tarihi / Accepted : 20.12.2023

Tablo 1. COVID-19 Pandemisi sırasında araştırma etiği konularında öne çıkan beş ana tema ve ilgili alt temalar (Burgess ve ark., 2023)

Temalar	Alt temalar
Hızlı evrimleşen araştırma etiği ortamı	Hareketli bir hedef olarak risk-fayda analizi Aşı araştırmalarında plasebo kullanımı Klinik araştırma sonrası aşuya erişim Standart sağlık hizmetinin sürdürülmesi Toplumsal değerlerin dikkate alınması
Araştırma katılımcılarının aşırı savunmasızlığı	Bireysel ve toplumsal savunmasızlık COVID-19 hastalarına yönelik damgalama ve önyargı Terapötik yanığı
Aydınlatılmış onam konusundaki zorluklar	Korku ve izolasyonun bireysel özerklik üzerindeki etkisi 'Sahadaki' zorluklar Aydınlatılmış onamın ne zaman gerekli olduğuna ilişkin farklı görüşler
COVID-19 sırasında toplum katılımına yönelik zorluklar	Etik Kurulların toplum katılımındaki rolü Pandemi sırasında toplum katılımının 'kim, ne zaman ve nasıl'
Araştırma etiği ve halk sağlığı eşitsizlik konularının örtüşen noktaları	Araştırmanın eşitsiz yükü Erişimde eşitsizlik Araştırma gündemlerinde hakkaniyet

ile ilgili araştırmaları yapabilmek için izin alma zorunluluğu getirdi. Bakanlıktan izin isteyen araştırmaların bir bölümü herhangi bir bilimsel dayanak gösterilmeden sakıncalı bulundu. İnsanlar üzerinde bilimsel temele dayanmayan araştırmalar yapıldı ve yayımlandı (TTB, 2020). Hatta bazıları etik kurulu onayı dahi almıştı. Bazı dergiler COVID-19'a özel alternatif tıp yöntemleri sayıları çıkardılar. Belki de en önemlisi, sadece toplumdaki değil, bilim insanlarından da salgın ve aşı çalışmalarının verileri gizlendi.

Halk sağlığı acil durumları sırasında araştırma yapmak etik bir zorunluluktur, çünkü bazı araştırma soruları yeterli bir şekilde sadece acil durum bağlamında yanıtlanabilir (DSÖ, 2020). 2003'teki Şiddetli Akut Solunum Sendromu (SARS) salgını, 2009-2010 H1N1 influenza pandemisi ve 2014-2016'daki Batı Afrika'daki Ebola salgınından bu yana acil durumlar sırasında etik araştırmaların nasıl yapılacağı konusunda çeşitli tutum belgeleri üretilmiştir (DSÖ, 2016; Parker ve ark., 2020; CIOMS, 2016). Tüm bunların yanı sıra, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), COVID-19 pandemisi sırasında evrensel etik standartlarını özetle-

yen bir belge de yayımlamıştır (DSÖ, 2020). Bu belgeye göre halk sağlığı acil durumlarında yürütülen araştırmalar için etik ilkeleri aşağıdaki dokuz başlık altında ele alınmaktadır.

1. Kaynakların dağıtımı: Araştırmalar, genel sağlık hizmetlerinden kaynak çekmemek ve ulusal/uluslararası düzeyde koordine edilmek suretiyle acil duruma yanıt çabalarını engellemeden yürütülmelidir.

2. Araştırma ortaklıkları: Dünya çapında ve yerel ölçekte önceliklere odaklanan iş birliğine dayalı ortaklıklar kurulmalıdır. Ortaklar, salgının zorluklarını belirleyip önceliklendirmeli ve topluma fayda sağlayacak araştırma projelerini yürütmelidir.

3. Toplum katılımının sağlanması: Acil durumdaki araştırmalar, toplum katılımını ve karar alma süreçlerine etkin katılımı zorunlu kılar. Savunmasız gruplar da dahil olmak üzere tüm tarafların adil bir şekilde dahil edilmesi için çaba gösterilmelidir.

4. Bağımsız etik değerlendirme: Acil durumlarda bağımsız etik değerlendirme, yerel uzmanlık ek-

sikliği nedeniyle zor olabilir. Bu nedenle, bağımsız etik inceleme kapasitelerini desteklemek ve koordine etmek için çaba sarf edilmelidir. Her durumda, insanların katılımıyla yürütülen araştırmalar bağımsız etik değerlendirmeye tabi olmalıdır. Etik değerlendirme ve gözetimin tekrarını en aza indirmek için, çoğu durumda bağımsız etik değerlendirme, bir yerel ve bir uluslararası inceleme organı arasında iş birliği içinde ilerlemelidir. Acil durumlarda, katılımcıların korunmasından ödün vermeden hızlı etik değerlendirmeyi kolaylaştırmak için hızla uyarlanabilen ve gözden geçirilebilen genel ilerleme protokolleri, şablonlar ve araştırmacının etik açısından değerlendirilmesine yönelik diğer araçlar kullanılabilir.

5.Araştırmanın tasarımı: Halk sağlığı acil durumu sırasında gerçekleştirilen tüm araştırmaların bilimsel geçerliliği ve toplumsal değeri olmalıdır. Aksi takdirde, katılımcıları gereksiz risklere maruz bırakmak etik açısından kabul edilemez. Araştırma tasarımı, bağlama ve önceden belirlenmiş önceliklere uygun olmalıdır.

6.Araştırma katılımcılarının seçimi: Araştırma katılımcıları eşit saygı görmelidir. Katılımcıların seçimi, riskleri en aza indirecek şekilde yapılmalı, ancak bilimsel geçerliliği tehlikeye atacak şekilde dışlama yapılmamalıdır. Gebeler, azınlıklar, çocuklar ve diğer 'savunmasız' gruplar, makul bilimsel ve etik gerekçeler olmaksızın rutin olarak araştırmadan dışlanmamalıdır.

7. Aydınlatılmış onam: Araştırma katılımcılarından aydınlatılmış onam alınması araştırma için temel bir etik gerekliliktir. Katılımcılar, araştırmaya katılmaktan kaynaklanabilecek riskleri ve yararları değerlendirebilmelidir. Bu gereklilik, risklerin belirsiz olduğu ve araştırma kapsamındaki herhangi bir müdahalenin 'hiç yoktan iyi' olacağı düşüncesinin baskın olduğu durumlar nedeniyle, halk sağlığı acillerinde özellikle zorlayıcı olabilir. Sonuç olarak, araştırmacılar ve etik kurulları, çalışma müdahalesinin muhtemelen güvenli ve etkili olacağına ve katılımcılara yönelik risklerin mümkün olduğu ölçüde en aza indirildiğine inanmak için makul bir bilimsel temel olmadıkça araştırma faaliyetlerinin devam etmemesini sağlamalıdır.

8.Araştırma verilerinin ve örneklerin paylaşımı: Katılımcılar ve diğer bileşenler, insan biyolojik materyalinin toplanması, depolanması, gelecekte kullanılması, biyo-bankacılık ve materyallerin ihracatı konusunda tam olarak aydınlatılmalıdır. Müdahale çabalarına yardımcı olma potansiyeline sahip bilgiler üreten araştırmacıların, bu türden bilgileri hakem değerlendirmesinden geçiren yayımlama ve paylaşma konusunda etik bir yükümlülüğü vardır. Araştırmacılar bu bilgileri bilimsel dergilerde yayımlanmayı beklemeden paylaşmalıdır.

9.Araştırmadan elde edilen yararların paylaşımı: Araştırmadan elde edilen yararlar, güvenli ve etkili müdahaleler belirlendiğinde en kısa sürede yerel nüfusa sunulurken adil bir erişim sağlanmalıdır.

Pandemi döneminde karşımıza çıkan etik sorunlarını, bilimin ticarileşmesi bağlamından ayrı olarak ele almak da başlı başına bir etik sorunu oluşturur. Bilindiği üzere, modern bilimin gelişimi sürecinde araştırmaların sponsorlar tarafından finanse edilmesi bilim insanlarının bağımsızlık ve özerkliklerini sınırlandırmıştır. Özellikle mega-bilim politikalarının ortaya çıkmasıyla birlikte merkez kapitalist ülkeler ve çok uluslu şirketler büyük miktarda maddi destekler karşılığında bilim insanları ile bağlayıcı sözleşmeler yapmaya başlamışlardır (Lee, 2021). Bu ilişkinin doğası nedeniyle 'Para veren kişinin kararına itiraz edilebilir mi' sorusuna en iyi ihtimalle kuşkulu yanıtlar verilebilir.

"COVID-19 Pandemisi sürecinde bilim etiği" başlığında hazırladığımız bu dosyanın amacı, dünyada ve Türkiye'de COVID-19 pandemisi sürecinde yürütülen araştırmaları bilim etiği açısından değerlendirmek ve gelecekte yaşanması olası salgınlarda daha az değer harcayacak pratikler için öneriler geliştirmektir. Dosya kapsamında elimize ulaşan üç yazıya Dergimizin bu sayısında yer verdik. Dosyamıza bilimsel bilgi üretiminin temellerinden başlamanın uygun olacağını düşündük. Alâeddin Şenel, "Bilgi - Bilimsel Bilgi - Tıp Bilimleri ve Bilimsel Düşünüş" isimli yazısında başlıkta yer alan kavramları tarihsel gelişimi içinde ele alarak tıp bilimleri alanında bilimsel düşünüşü irdeledi. Umut Morkoç, yazısında bizlere modern bilimin doğuşundan bilimin metalaşmasına giden sürecin tarihsel gelişimini anlattı. Morkoç ayrıca, bilim topluluğu içerisinde bilimin metalaşmasına yönelik bir kaygının ifadesi olarak

ortaya çıkan “yavaş bilim” talebini ele aldı. Hasan Yazıcı hocamız ise ülkemizde salgın verilerinin gizli tutulması sorunsalını irdeleyen gözlem-görüş yazısını bir özeleştirme niteliğinde farklı bir çerçevede ele aldı. Bundan sonraki halk sağlığı acilleri için ufuk açıcı olması dileğiyle iyi okumalar dileriz.

Kaynaklar

Burgess, T., Rennie, S., ve Moodley, K. (2023). Key ethical issues encountered during COVID-19 research: a thematic analysis of perspectives from South African research ethics committees. *BMC Medical Ethics*, 24(1), 11.

Council for International Organizations of Medical Sciences (CIOMS) (2016). *International Ethical Guidelines for Health-Related Research Involving Humans* (particularly Guideline 20). Erişim Tarihi 10 Aralık 2023,

DSÖ (2016). *Guidance for managing ethical issues in infectious disease outbreaks*. Erişim Tarihi 10 Aralık 2023, <https://iris.who.int/handle/10665/250580>

DSÖ (2020). *Ethical standards for research during public health emergencies: distilling existing guidance to support COVID-19 R&D* (No. WHO/RFH/20.1). Dünya Sağlık Örgütü. Erişim

Tarihi 10 Aralık 2023, <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/331507/WHO-RFH-20.1-eng.pdf?isAllowed=y&sequence=1>

Hashem, H., Abufaraj, M., Tbakhi, A., ve Sultan, I. (2020). Obstacles and considerations related to clinical trial research during the COVID-19 pandemic. *Frontiers in medicine*, 7, 598038.

Lee, K. H. (2021). *Ethics and Responsibility of Scientific Researchers in a Pandemic Era*. *Development & Reproduction*, 25(4), 321.

Parker, M., Bhattacharya, S., ve Blanchet, K. (2020). *Research in global health emergencies: ethical issues*. Erişim Tarihi 10 Aralık 2023, https://globalresearch.admin.ox.ac.uk/sites/default/files/globalresearch/documents/media/parker_gcrf_version.pdf

Türk Tabipleri Birliği (TTB) (2020). *Pandemi Sürecinde Etik Tartışmalara Neden Olan İki Makalenin Araştırma ve Yayın Etiği Yönünden Değerlendirilmesi*. Erişim Tarihi 10 Aralık 2023 https://www.ttb.org.tr/haber_goster.php?Guid=6746f74c-3dde-11eb-8e42-c2bb61b361c8

Yeoh, K. W., ve Shah, K. (2021). *Research ethics during a pandemic (COVID-19)*. *International Health*, 13(4), 374-375.